

A színháznak már a reformkorban kiemelt szerep jutott a kialakulóban levő modern magyar nemzeti kultúra és identitás megteremtésében. A forradalom és szabadságharc után még tovább erősödött ez, hiszen a bécsi kormányzat a magyar nyelv használatát a nyilvános tereken igyekezett korlátozni, a magyar nemzetállami eszmény ellenében az ország multietnikus jellegét hangsúlyozta, a politizálás korábbi terei bezáródtak, és a sajtóellenőrzési szabályok nyomán a nyomtatott szövegeket szigorú hatósági ellenőrzés alá vonták. A színház a nemzeti és politikai közösségi összetartás életetője volt a kortárs városlakó értelmiség és polgárság számára, a magyar nyelv szentélye. Egyik főhősünk, a színész és színigazgató Molnár György így fogalmazott: „Az 50-es évek nagy megpróbáltatásai alatt jó részt a színészet tartotta fön a nemzeti nyelvet, a magyar nemzetiséget; táplálta és szította a reményt, a szebb jövőt; buzdított, bátorított a színpadra menekült költők műveivel, dalaival; ébresztett a régi hősök példáival és megállította az elcsüggedést országszerte!”¹ A színpadi darabok nagy előnye volt, hogy a szövegek mellett a gesztusok, a mozdulatok, a zene, a színpadkép számos jelentéssréteggel gazdagíthatta a darabot, melyek rendőri eszközökkel nehezen voltak ellenőrizhetők. A rendőri hatóságok így leginkább egyes darabok előadásának általános tiltásával igyekeztek korlátozni a színházi előadásokban benne rejlő politikai mozgósító erőt. Kielezett politikai szituációkban még inkább igaz az, hogy a kultúra olyan társadalmi praxis, „melynek segítségével egy közösség megkonstruálja, értelmezi és működteti saját identitását.”² Az irodalom ebben az évtizedben valóban a nemzeti identitás demonstrálásának és erősítésének legfontosabb eszközévé vált.

Az 1850 novemberében kiadott belügyminiszteri rendelet szerint minden új bemutató darab előadásához az adott tartomány kormányzójának/helytartójának az engedélye kellett. Ha a darab megkapta azt, abban a tartományban később is előadhatónak minősült, de a helyi hatóságok adták meg mindig a konkrét engedélyt egy-egy színtársulat előadásaira. Ugyanakkor a darabra szóló általános engedélyt „a nyilvános rend indokaiból” bármikor vissza lehetett vonni. A helyi rendőri hatóságok hatáskörébe tartozott az egyes

¹ Molnár György, *A színpad és titkai*, 2. kiad. (Budapest: Müller Gyula, 1875), 107–8.

² Szőnyi György Endre, „Shakespeare és a kulturális reprezentációk elmélete,” *Filológiai Közlemény* 53, 3–4. sz. (2007): 154.

előadások felügyelete, jogosultak voltak az előadásokat megtiltani, sőt már megkezdett előadást is felfüggeszteni.³

Az évtized végére világhósszá vált azonban, hogy az uralkodói abszolutizmus kormányzati rendszere és a nemzetállamiság minden elemét tagadó összbirodalmi centralizmus társadalmi és politikai energiája szétporladt, a zsákutcából kifelé vezető utakat kell keresni. Az 1860 októberében kibocsátott uralkodói pátens, az ún. októberi diploma visszatérést hirdetett a korlátozott alkotmányossághoz, a birodalmi centralizmussal szemben a tartományi önállóság óvatos újra megerősítéséhez. Magyarországon az 1848. áprilisi törvények előtti közjogi állapot helyreállítását ígérte az uralkodó módosításokkal, miközben kizárta e törvények elismerését. A helyreállított kancellária és helytartótanács azonban nem tudta kézben tartani az újjászervezett önkormányzati vármegyéket, amelyek az 1848. áprilisi törvények helyreállításának zászlaját emelték a magasba. Ennek jegyében nem ismerték el a neoabszolutizmus idejében létrejött rendőrigazgatóságokat és -biztoságokat, amelyek székhelyvárosaikban korábban mind a helyi rendfenntartó funkciókat, mind pedig az ún. államrendőrségi funkciókat ellátták. A színházrendészet a sajtófelügyelet részeként az államrendőrségi teendőkhöz tartozott. 1860 telén, 1861 tavaszán a helyi városi tanácsok azonban tetteleg átvették a rendőri hatóságoktól a színházfelügyeletet: kiadták a játsszási engedélyeket a vándorszíntársulatok számára, felügyelték a színházi előadások rendjét. A színház immáron a magasra szökött nemzeti lelkesedés intézménye lett, számos olyan darab került újra műsorra, amely 1848/49 időszakában tűnt fel, hogy azután egy évtizedre száműzve legyen a hazai színpadokról. Emellett számos új alkalmi darab is született, jobbra az 1848/49-es dicsőséges politikai és katonai küzdelmekre emlékeztetve, vagy a bohózat eszközeivel kifigurázva az 1850-es évtized ágenseit és viszonyait. Ez már ezekben a hónapokban is konfliktusokhoz vezetett az országban állomásozó katonai parancsnokok, rendőrigazgatók, illetve a helyi közigazgatási hatóságok között. A helytartótanács és kancellária vezetői láthatólag, ha kompromisszumok árán is, de inkább elsimítani igyekeztek a konfliktusokat.

A színgazgatók a nemzeti elkötelezettség mellett jól felfogott érdekből is igyekeztek a felfokozott politikai közhangulatnak megfelelő darabokat válogatni – telt házak reményében. A *Győri Szemle* például 1861. július végén arról értesítette olvasóit, hogy Szuper Károly színgazgató társulata a város társadalmi életét „nem csekély mértékben fogja felrázni aluszékonyságából”, hat előadást tervez olyan darabokkal, melyek „a mostoha körülmények miatt a színpad deszkáiról leszorítva valának”. „Kötelességünknek tartjuk a tiszt-

³ „A' belügyministeriumnak 1850-diki november 25-kén kelt rendelete,” *Magyarkoronaországot illető Országos Törvény- és Kormánylap*2 (1851): 139–43.

telt közönséget figyelmeztetni a kínálkozó élvezetes estékre, használják fel az alkalmat, mert ki tudja, nem áll-e oly jövő a küszöbön, mely e darabokat oda számúzi ismét, hol 12 évig tartó álmukat szenderegtek.”⁴ Az előadni kívánt darabok Johann Coronini-Cronberg gróf altábornagy, magyarországi hadparancsnok szerint a következők voltak: *II. Rákóczi Ferenc fogsága*, *Világosvári gyásznapok* (Gaál Gyula), *Kipfelhauser és családja* (Bolond Miska), *Frakk és cilinder végpusztulása* (Bús vitéz), *Honvéd-huszárok*, *A szőnyi csata 1849-ben* (Honfalvi K.), *A vörös sipkás* (Németh János). A helytartótanáctól azonnali közbeavatkozást várt. A helytartótanács azt volt kénytelen válaszolni, hogy az elsőt, valamint a Honvéd-huszárokat „bizonyos megszorítás mellett” már engedélyezték, viszont a másik három kifogásolt darab esetén elrendelték, engedélyeztetés végett azonnal terjesszék fel a forgatókönyvet a helytartótanácsához.⁵ Ugyanekkoriban azonban már Aradról vagy Balassagyarmatról is érkeztek hírek ezeknek a daraboknak a tervezett bemutatásáról.⁶ Október elején egy negyedik társulat készült Makón *A vörös sipkások* előadására, s ekkor már határozott tiltást rendelt el a helytartótanács.⁷ A vándortársulatok láthatólag hetek alatt ismertté tettek egy-egy darabot szerte az országban.

Szigligeti Ede *II. Rákóczi Ferenc fogság* című darabja volt az, amely a legtöbb fejtörést okozta a rendőri és katonai hatóságoknak. A darab 1848 novemberében Pesten a Nemzeti Színházban került bemutatásra, amikor a politikai szakítás már megtörtént a magyar kormányzat és a dinasztia, illetve a bécsi politikai vezetők között, s csak idő kérdése volt, hogy a császári hadsereg megjelenjen Magyarországon, s kezdetét vegye a szabadságharc. *II. Rákóczi Ferenc* alakja önmagában kerülendő volt a színpadon, de az irodalmi mű-

⁴ Lásd a *Napló* című rovatot: *Győri Közlöny*, 1861. júl. 25.; Coronini átírata a helytartótanács elnökségéhez, Buda, 1861. júl. 29., feljegyzés a helytartótanács 1861. július 31-i üléséről. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár D 212 Magyar királyi helytartótanács, Könyv- és színművizsgálati osztály, 16. kútfő: „Színművek” Nr. 8.a.

⁵ Coronini hadparancsnok átírata a helytartótanács elnökségéhez, Buda, 1861. júl. 29., feljegyzés, a helytartótanács július 31-i üléséről. MNL OL D 212 5. doboz 16. kútfő: „Színművek” Nr. 8.a; a *Frakk és cilinder* című darabot is engedélyezték a Nemzeti Színházban előadni 1861 májusában. „Frakk és cilinder. Eredeti vígjáték egy felvonásban”. Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti Tár N. Sz. F95. (A kézirat végén a rendőri engedély dátuma: 1861. május 22.) Nincs nyoma, hogy a Nemzeti Színházban előadták volna végül a darabot; vö. „Kipfelhauser és családja. Eredeti vígjáték 2. felvonásban.” Uo., MM 6629; Dálnoki Gaál Gyula, „Görgei és a világosvári gyásznapok. Eredeti történeti drama 5 felvonásban. 1861. január 13-án”. Uo., MM 4680.

⁶ Prenninger nagyvárad rendőrigazgató két jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Nagyvárad, 1861. aug. 1., júl. 14. MNL OL D 212 16. kútfő Nr. 9., 11.a; lásd a *Hány hét a világ?* című rovatot: *Nefejejts*, 1861. aug. 11.

⁷ Levélfogalmazvány Csanád megye első alispánjához, Buda, 1861. okt. 2. MNL OL D 212 16. kútfő Nr. 14.a.

vek lapjain is, mivel a Habsburg kormányzat mint az utolsó magyar fejedelemre tekintett Rákóczi, akinek alakja önmagában a Habsburg-ellenes küzdelmek szimbólumának számít. Nem véletlen, hogy a darab bemutatásakor is fergeteges sikert aratott. A szüleitől elszakítva, jezsuiták kezére adott fiatal Rákóczi alakját elevenítette meg, aki túljár fogvartatói eszén, s eljut a szabadságharc meghirdetéséig. Ahogy Jókai és Petőfi folyóirata, az *Életképek* írta: „És hallottátok volna azt a felzajgó lelkesedést, mit Zrínyi Ilona buzdító szavai idéznek elő, mint mikor a szél lecsap a tengerre s millió hullám veti föl magát egy szavára, letörülve arcáról a magára hazudott ég tükörcképét. [...] S végre, mikor a távolban a lelkesítő Rákóczi-indul megyszólal, a tömeg fölordít, mintha mindegyik szívének legérzékenyebb húrján volna találva, egy kitartó névtelen kiáltás emeli a levegőt, minden arc ragyog, minden szem sír, minden kéz tapsol vagy oldalához kap és fegyverét keresi.” A darab azután még egyszer, 1849. június közepén is előadásra került, hogy azt követően hosszú évekig eltűnjön a repertoárból.⁸

1861 tavaszán azután a már említett Molnár György újjította fel a darabot, amikor vidéki színtársulati évek után engedélyt kapott társulatával a budai Színkörben fellépni. Molnár meggyőződése volt, hogy a színgazdátok figyelmének előterében „első sorban tehát az eredeti színmű-irodalom, és Schakespeare [!] – Molière, másod sorban a kiválóbb idegen művek” kell, hogy álljanak, pályadíjak kiírásával is igyekezett kortárs drámák születését elősegíteni.⁹ Másrészt a nemzeti program elkötelezett hirdetője és híve volt, aki törekedett színházával hozzájárulni a nemzeti lelkesültség fenntartásához és erősítéséhez. Ehhez a leghathatósabb eszköznek éppen Szigligeti darabja bizonyult. A helytartótanács először nem engedélyezte a darab előadását, azután a pest-budai rendőrigazgatóság véleménye ellenében mégis hozzájárultak, „csekély szóbeli kihagyásokkal”, s így május 17-én bemutathatták.¹⁰ Természetesen ez alkalommal is zajos sikert aratott a darab, ehhez hozzájárult a gondos rendezés is. A hátul nyitott színpad háttérében látszott a gellérthegyi Citadella, a neoabszolutizmus katonai uralmának jelképe, ami a darabban szereplő Tokaj vára volt immár. „Partényi csipős célzással kiemelve, a gellérthegyi várra mutatva, hogy »minden

⁸ „Rákóczi Ferencz fogsága. Eredeti történeti drama 5 felvonásban. Irta Szigligeti Eduard. 1848^{ban}”. OSZK Színháztörténeti Tár MM 6752; Nemzeti Színházi Műsorkataszter, uo., Ms 132/18. kötet f. 65; *Életképek* 4, 20. sz., 634, 1848. november 12; vö. Rédey Tivadar, *A nemzeti színház története: Az első félszázad* (Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1937), 231.

⁹ Molnár, *A színpad és titkai*, 115; Molnár Shakespeare művészetének nagy híve volt. Vö. Molnár György, *III. Rikárd király* (Szabadka: Schlesinger Sándor, 1878).

¹⁰ Privitzer István, a helytartótanács alelnökének jelentése Forgách Antal gróf magyar kancellárhoz, Buda, 1863. máj. 28. MNL OL D 185 M. kir. udvari kancellária, elnöki iratok 1863:616; Pukánszky Kádár Jolán, *A Budai Népszínház története* (Budapest: Magyar Színházi Intézet, 1979), 39.

várat bevettünk már, nem sokára ezt is lefűleljük» jelentőssé lőn és falrengető tapsokra ragadta a közönséget.” Majd „Rákóczy a végscénában ágyu dörgések közt és indulózene alatt lóháton és nagyszámu lovas kísérettel vágatott a messze háttérből a Tisza hidján a szinpad előterére”. Molnár mint rendezőt egyébként is a látványelemek gondos megtervezése jellemezte,¹¹ hirdette, hogy a történet előadásához hozzátartozik a zene, a tánc, a mozdulat, kép,¹² s ez alkalommal is gazdagon élt ezekkel. Nem véletlen, hogy május végétől a Nemzeti Színház is gyorsan műsorára vette a darabot Szigligeti rendezésében, szeptember végéig ott is többször (máj. 24., 26., 31., jún. 2., júl. 7., szept. 27., 29.) előadásra került.¹³

1861. június 5-én szintén Molnár társulata mutatta be új darabként Almási Balogh Tihamér – Balázs Frigyes: *A honvéd Huszárok* című népszínművét, ami a másik bombasiker hozta el számára. Amint Pukánszky Kádár Jolán fogalmaz, „ebben a darabban látta a magyar közönség először a szabadságharcot. Mintha szép álom lett volna, ébredés a dermesztő elnyomásból.” volt is benne minden, „diszitmény, toborzó, tánc, zene, magyar indulók, magyar nóták, magyar dicsőség, hazaszeretet”. A szövegekönv szerint az első felvonásban népdalként elhangzik a „Lajos bácsi azt üzenté”, de csak ennek kihagyásával engedélyezte a darabot a helytartótanács.¹⁴

Igaza lett azonban a *Győri Szemle* újságírójának: e darabokat újabb kényszerű szendergés fenyegette. 1861. augusztus végén Ferenc József feloszlatta a magyar országgyűlést, s tovább éleződött a politikai feszültség, a megyék tiltakoztak a feloszlítás ellen, s már felkészültek a közeledő rendeleti kormányzás időszakára, passzív ellenállást hirdetve. Az

¹¹ Molnár György, *Világostól Világosig: Emlékeimből. II. Könyv. A budai népszínház második ciklusáig 1848–1867* (Arad: Ungerleider Albert, 1881), 309. Vö. Molnár „a kor legfejlettebb színházi kultúrájától tanulva, a legkorszerűbb szinpadra alkalmazások mestere volt.” M. Császár Edit, *Molnár György, a rendező* (Budapest: Színháztudományi Intézet, 1964), 85; „Én azonban eredeti darabjaimat – a hol csak lehet díszítések – nagy menetek – pompázó kiállításokkal adatom – nagy és különös figyelemmel, még az utolsó apród, csatlós, őrszerepére is – külön-külön színészt tartok, azért vagyunk 45^{en} – hogy így aztán az összhangzást valami ügyetlen statista vagy szabólegény által ne zavarjam...” Molnár György, *Önéletrajzi jegyzetek*. OSZK Kt Kézirattár Fol. Hung. 1226. A magyar nyelvű kéziratokat modernizált helyesírással idézem – *D. Á.*

¹² Vö. Szőnyi György Endre, „A szövegen belül és kívül, avagy a kultúra medialitása,” in Tóth Szergej, szerk., *Társadalmi változások – nyelvi változások: Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében. A XXII. MANYE Kongresszus előadásai* (Budapest / Szeged: MANYE, 2013), 62.

¹³ Nemzeti Színházi Műsorkatásztér, OSZK Színháztörténeti Tár Ms 132/18. kötet f. 65.

¹⁴ „A honvéd Huszárok vagy A Nagy Sarló Győzelem. Eredeti népszínmű 3 felv. dalokkal és tánczall írta Balázs Frigyes és Almási Tihamér. Zenéjét Erkel Gyula, Idő 1848–1849,” OSZK Színháztörténeti Tár MM 6537; helytartótanácsi levélfogalmazvány a nagyváradai rendőrigazgatóhoz, Buda, 1861. júl. 18. MNL OL D 212 16. kútfő Nr. 11.a; Pukánszky Kádár Jolán, *A Budai Népszínház története*, 42. Maga Molnár visszaemlékezésében azt írta, a „Kossuth Lajos azt üzenté” dal nagy sikert aratott, nem tudjuk azonban, a helytartótanácsi tiltás ellenére valóban elhangzott-e a dal az előadásokon, vagy sem. Molnár, *Világostól Világosig*, 310.

1861. július végén kinevezett kancellár, Forgách Antal gróf hiába igyekezett konszolidálni helyzetét, az 1861. november 5-én kihirdetésre került uralkodói rendelet feloszlatta az egy évvel korábban választott helyi és megyei közigazgatási testületeket, átmeneti rendeleti kormányzást vezetett be, a rendteremtésbe bevonva a katonaságot is. A megváltozott politikai erőviszonyok a színházügy terén is azonnal éreztették hatásukat. Már szeptember–októberben felhatalmazta Ferenc József a magyarországi katonai parancsnokokat, hogy a sértő előadásokat tiltsák be, sőt akár zárjanak is be színházakat.¹⁵ A rendőri hatóságok is elérkezettnek látták az időt, hogy tetteleg visszaszerezzék egykori államrendőrségi hatáskörüknek azokat az elemeit, amelyeket a megelőző hónapokban elveszítettek, mindenekelőtt a színházfelügyelet terén. Hosszas egyezkedés és tárgyalások végén Pálffy Móric gróf, akit az uralkodó 1861. november 5-én helytartóként a magyarországi közigazgatás csúcsára helyezett, 1863. március 23-án rendeletben szabályozta a kérdést. Eszerint új színdarabok bemutatására az engedélyt a helytartótanács elnöksége (azaz saját elnöki irodája) adta ki, de a rendőri hatóságok véleményének kikérése után, s újra a rendőri hatóságok felügyelték a színház előadásokat, hogy ellenőrizzék, a színrehozatal megfelel-e a benyújtott szövegkönyvnek, megfelelő-e az öltözet, és így tovább. A „rögtönzésbeli túlcsapongások vagy a színdarabok helybenhagyott szövegének szántszándékos mellőzése” miatt büntetések kiszabása is a területileg illetékes rendőrigazgató vagy -biztos hatáskörébe tartozott.¹⁶

Hogy mi számított tiltandónak, az országos hadparancsnokságnak a helytartótanács-hoz 1861. október 1-jén intézett átirata foglalta össze: Eszerint e „válságos és a szenvedélyek árával anélkül is elborított időkben”, „minden oly előadások, melyek vagy a fennálló törvényekkel ellenkeznek, és erkölcsiséget sértenek, vagy pedig a múlt időkben hazánkban előfordult forradalmi eseményeket előtűntetve a vallásos hitet, a felséges uralkodó ház iránt tartozó kegyeletet, a birodalmi törvényes kapcsolatot, a kormányt s annak akár polgári, akár katonai rendű közegeit s az ország lakosai különböző osztályait és nemzeti-segeit sértik, végtére pedig a politikai napi eseményekre vonatkozó vélemények és irányzatok iránt türelmetlenséget gerjesztenek”, betiltandók.¹⁷

Nézzük meg, hogyan is működött ez a gyakorlatban. Amikor 1866 áprilisában, immáron a provizórium végeztével, de még a közjogi kompromisszum megszületése előtti átmeneti időszakban a rendőrségi hatáskörök kérdése s azzal a színházak felügyelete újra

¹⁵ Vö. Deák Ágnes, *„Zsandáros és policzájós idők”: Államrendőrség Magyarországon, 1849–1867* (Budapest: Osiris Kiadó, 2015), 107.

¹⁶ Uo., 109.

¹⁷ A helytartótanács irata az uralkodóhoz, Károlyi László alelnök, Havas József és Rácz Mihály aláírásával, Buda, 1861. okt. 9. MNL OL D 189. Magyar királyi udvari kancellária, általános iratok 1861:15 672.

a politikai viták napirendjére került, Joseph Worafka pest-budai rendőrigazgató összeállított egy listát arról, hogy a rendőrigazgatóság 1851. januári felállítása óta hány színdarab került betiltásra.¹⁸ A listán összesen 26 darab szerepelt: 14 német s 12 magyar nyelvű színdarab. Köztük klasszikus munkák, Goethe *Egmontja*, Schiller *Tell Vilmosa* és *Fiescoja* (az előbbi kettő német, az utóbbi magyar nyelvű változatban), a kor legtermékenyebb magyar színpadi írója, Szigligeti Ede munkái közül három is: A már említett *II. Rákóczi Ferenc fogsága* (történeti dráma 5 felvonásban), *Laczkfi Imre* és *Constantin* (mindkettő eredeti történeti szomorújáték 5 felvonásban). Emellett találunk a listán még egy magyar történelmi drámát: *Apafi Mihály*, Haray Viktor tollából (eredeti drámai korrajz, 4 felvonásban s előjátékkal Jókai Mór *Erdély aranykora* című regényéből). S azután természetesen nem hiányozhatott az 1849. tavaszi dicsőséges honvéd hadjárat győztes nagysallói csatájára emlékeztető, már említett *A honvéd Huszárok* (népszínmű 3 felvonásban). Megtalálhatjuk azonban a könnyed szórakoztató, frivol műfajok reprezentánsait is, elsősorban külföldi darabok átdolgozásaként: *Die Mönche* (Lustspiel in drei Abtheilungen nach dem französischen von M. Tenelli), *A szerelmes pap* (vígjáték két felvonásban, Laurencia és Clainville után, fordította Csepreghi Lajos). De található itt olyan kortárs német darabok is, amelyek Abraham Lincoln meggyilkolását vitték (volna) színre: ezzel a címmel két darab is felkerült a listára (August Lang, illetve Stellröm tollából).

Láttuk, ezek között akadtak olyan darabok, amelyeket korábban már előadtak, leginkább 1848-ban vagy 1861 első felében. Az említett klasszikus darabok közül Schiller *Fiescoját* még 1837-ben mutatta be a Nemzeti Színház, s azután évente egyszer előadták, így volt ez 1848-ban is, amikor október 17-én került műsorra. Feltehetőleg 1861 első felében merülhetett fel a terv, hogy színpadra kerüljön, de erre vonatkozóan nincsenek információink. A Nemzeti mindenesetre majd csak 1867 augusztusában tűzte újra műsorára.¹⁹ Hasonló a helyzet a *Tell Vilmostal* is, azt a Habsburg-házra való közvetlen utalás miatt csak 1848 novemberében mutatta be a Nemzeti Színház (nov. 25., 26.), majd 1849. június elején még egyszer színpadra került, hogy utána majd száz évet (1940) kelljen az újabb bemutatóra várni. Igaz, Rossini operája viszont ugyanezen címmel szerepelt az 1864/65. évad műsorában. A német színpadokon viszont egy-egy vendégjáték alkalmával bemutatásra került Schiller műve már 1848 előtt is, de 1849–1867 között nincs adat erre. Felte-

¹⁸ Worafka pest-budai rendőrigazgató jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Pest, 1866. ápr. 12. Melléklet: „Verzeichniß derjenigen Theater Stücke, welche seit dem Bestehen der Ofen-Pester kk: Polizeii Direktion, als zur Aufführung unzulässig erkannt wurden.” MNL OL D 191. Magyar királyi helytartótanács, elnöki iratok 786.IV.1866. A listát közli Deák Ágnes, *Suttogások és hallgatások: Sajtó és sajtópolitika Magyarországon, 1861–1867* (Budapest: Osiris Kiadó, 2018), 335–36.

¹⁹ Nemzeti Színházi Műsorkataszter, OSZK Színház-történeti Tár Ms 132/15. kötet f. 87.

hetőleg 1849 után is valamely ausztriai színész pest-budai vendéjátéka apropóján merülhetett fel a terv, hogy előadják.²⁰ Goethe *Egmontja* magyarul a Nemzeti Színházban majd csak 1870-ben került bemutatásra, Szigligeti Ede fordításában, Beethoven zenéjével. A német színházakban azonban, szintén vendéjátékok alkalmával, már a reformkorban megismerkedhetett azzal a magyarországi közönség; nem tudjuk, mikor került fel az 1849 utáni pest-budai rendőrségi tiltott listára.²¹

Worafka rendőrigazgató megnevezett továbbá olyan színdarabokat, amelyeket nyilvánvalóan a provizorium éveiben nyújtottak be rendőrségi ellenőrzésre. Szigligeti Ede *Lackfi Imrecímű* drámája szövegkönyvének bejegyzése pontosan tájékoztat bennünket: „Cs. k. rendőri vizsgálat alá adatott, Pest márc. 30. 1863. Szigligeti rendező.” Eszerint a Nemzeti Színház tervezte bemutatni, de a válasz betiltás volt, s nincs nyoma, hogy a Nemzeti Színház valaha is előadta volna. A darab a 14–15. század fordulóján a magyar nemesiség, az idegenekre támaszkodó uralkodó és a fenyegető török félhold erőterében tárgyalja az ősi jogok és a jogtipró fejedelem konfliktusát.²² Ebbe a csoportba tartozik a már említett *Apafi Mihály* című dráma is Haray Viktor tollából, mely néhány évszázaddal későbbi történetben, de szintén a fejedelmi hatalom, a nemesi jogok és a török, illetve Habsburg uralomhoz való viszonyulás dilemmáit tárja elénk. Ez esetben azonban nem tudjuk, mikor készült a dráma, s mikor nyújtották be rendőrségi vizsgálatra. A Nemzeti Színház műsorára ugyan nem került, de a forgatókönyv a Nemzeti Színház könyvtárából maradt ránk.²³

Sajnos szerepelnek e listán olyan tételek is, amelyek esetében a megnevezett színdarabról semmiféle információ nem áll rendelkezésre, mivel korábbi vagy későbbi előadásról nem tudunk, s szövegkönyv sem maradt fenn. Ez történt például a Szigligeti neve alatt feljegyzett *Constantin* című darabbal vagy Papp Albert *Sárkány-Vitézek* című darabjával, Boldényi Teofil *Építünk* című komédiájával, Rajkai (Friebeisz) István *Don Áto* című bozózatával.

²⁰ Uo.; Rédey, *A nemzeti színháztörténete*, 232.; Hofer Miklós et al., *A Nemzeti Színház 150 éve* (Budapest: Gondolat Kiadó, 1987), 247.; Wolfgang Binal, *Deutschsprachiges Theater in Budapest: Von den Anfängen bis zum Brand des Theaters in der Wollgasse (1889)* (Graz / Wien / Köln: Böhlau Nachf., 1972), 199, 220.

²¹ Nemzeti Színházi Műsorkataszter, OSZK Színháztörténeti Tár Ms 132/6. kötet f. 82; Binal, *Deutschsprachiges Theater in Budapest*, 154, 156, 192.

²² „Laczki Imre. Eredeti szomorújáték öt felvonásban. Teleky-pályamű. Irta Szigligeti. 1863.” Mottó: „Az ország foglya vagy”. OSZK Színháztörténeti Tár L90. Az Akadémia szomorújátékokra kiírt 1862. évi Teleki-pályázatának nyertese volt a darab. Vö. MTA Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár Régi Akadémiai Levéltár 605/1863, 712/1863.

²³ „Apafi Mihály. Eredeti drámai Korrajz 4. Felvonásban Előjátékkal. Jókay »Erdély Aranykora« című regénye után írta: Haray Victor.” OSZK Színháztörténeti Tár A98. A Színháztörténeti Tár katalóguscédulája szerint a kézirat 1858-ban született. Az „A98”-as jelzet utal a Nemzeti Színházra. Köszönöm Rajnai Editnek ezt az információt.

Meglepetés lehet a német nyelvű darabok magas aránya e tiltólistán, de tudjuk, a városi német polgárság 1848-ban is azonosult a magyar kormányzati törekvésekkel, s nem volt ez másképp az 1850–1860-as évtizedekben sem. Molnár György magyar színházépítő törekvéseit például lelkesen támogatta a többségében németajkúak által lakott Buda tanácsa. Nem meglepő tehát, hogy a német színházak tervezett műsorában is bőven találtak kifogásolni valót a rendőri hatóságok.

Csak néhány esetben tudjuk körvonalazni a tiltólistára kerülés körülményeit. A *II. Rákóczi Ferenc fogsága*, mint láttuk, 1861 tavaszán helytartótanácsi engedéllyel került fel a színpadokra, 1861 novembere után sem parancsolták azt le. 1862 folyamán is előadta azt a Nemzeti Színház öt alkalommal (márc. 23., máj. 11., aug. 10., okt. 5., dec. 7.), hogy azután egészen 1867. április elejéig teljesen eltűnjön a repertoárból. Ezt követően viszont nemzedékeken át ez volt a színház március 15-i darabja egészen a világháborúig, 106 előadást ért meg az 1930-as évek második feléig.²⁴ Vidéken sem kopott ki 1861 végével a vándorszíntársulatok műsorválasztékából. Akadt olyan helyi rendőri szerv vagy városi tanács, amely engedélyezte műsorra tűzését, s volt, amelyik nem. 1862 tavaszán a nagyváradai rendőrigazgató kérte a darab Magyarországra szóló általános betiltását, de Pálffy helytartó ezt nem látta célszerűnek, s csak az előadásokéber figyelésére utasította a rendőrhivatalnokot. Majd egy év múlva, 1863 tavaszán került újra a darab Pálffy elé, amikor egyrészt a pozsonyi rendőrigazgató kérte általános előadási tilalom kimondását, másrészt pedig a pest-budai rendőrigazgatóság indítványozta a mű kinyomtatott szövegének betiltását. A tiltással Pálffy helytartó helyettese, Privitzer István is egyetértett, mondván, „nemcsak izgató, de különösen a mostani hazai körülmények között forma szerint lázító, ugyanazért kormányellenes tüntetésekre alkalmat nyújtó kifejezések fordulnak elő” benne. Forgách kancellár Mecséry rendőrminiszter véleményét is kikérte, majd jóváhagyta a tilalmat, mivel a mű „az osztrák kormány gyűlöletessé tételére, a római kat. főpapság lealáztatására s a forradalom elvének dicsőítésére vonatkozó irányzatot” mutat.²⁵

A *honvéd Huszárok* esetében is némileg dokumentálni tudjuk a betiltás folyamatát. Amikor 1861 szeptemberében Molnár György erőfeszítései nyomán néhány hónap alatt elkészült – egyébként hivatalos engedély nélkül – a Budai Népszínház épülete, s az megnyitotta kapuit, az első előadásokon kiemelt szerepet kapott a darab. A nyitóelőadáson

²⁴ Nemzeti Színházi Műsorkataszter, OSZK Színháztörténeti Tár Ms 132/18. kötet f. 65; Rédey, *A nemzeti színház története*, 231.

²⁵ Prenninger nagyváradai rendőrigazgató jelentése a helytartótanács elnökségéhez, Nagyvárad, 1862. márc. 26., helytartótanácsi levélfogalmazvány a nagyváradai rendőrigazgatósághoz, Buda, 1862. márc. 29. MNL OL D 191 7500. IV. B. 1862; Privitzer István jelentése Forgáchhoz, Buda, 1863. máj. 28., Forgách levélfogalmazványa a rendőrminiszterhez, Bécs, 1863. jún. 28. MNL OL D 185 1863: 616.

már színre került három jelenete, majd 1861. október 6-án a teljes darab, s nem is maradt el a hatósági megrovás. A budai cs. kir. katonai parancsnokság „szigorú megrovást” intézett Molnárhoz, állítólag részben azért, mert az uralkodó névnapiján (október 4.) elmulasztotta a színházat ünnepélyesen kivilágítani, de ehhez kapcsolatosan a sajtóhíradások már tudni vélték, hogy *A honvéd Huszárok*, a *II. Rákóczi Ferenc fogsága* és a *Világosi fegyverletétel* című darabok előadását a rendőrség betiltotta, ami, láttuk, nem teljesen állta meg a helyét.²⁶ A provizórium bevezetésével *A honvéd Huszárok* sem került azonnal tiltásra, de újabb korlátozások sújtották. Még szeptember végén jelentette a miskolci helyi katonai helyőrség parancsnoksága, hogy a helyi színházban a darab előadását azzal hirdették, hogy a színészek honvéd egyenruhában lesznek, mire a parancsnok katonaságot rendelt ki, a hirdetményt leszedette, s az előadás elmaradt. Némileg megkésve, de erre reagált Pálffy helytartó: „[...] az újabb időkben a honvéd ruházatának a színpadokon hordása nem csak napirenden van, de egyes helyeken oly eset is előfordult, hogy a közönség a színlapok által figyelmetessé tétetett a színészek honvédegyenruhában a színpadoni megjelenésükre; [...] a honvédegyenruhának viselése semmiféle helyen és így a színpadokon sem, az említett rendeletben előadott okoknál fogva, meg nem engedhető”, hangzott rendelete.²⁷ 1862-ben pedig egyáltalán nem engedélyezték a darab újabb előadását, mondván, semmiféle cenzúrával nem javítható a szemlélete. A helytartótanács körrendeletet bocsátott ki valamennyi rendőrigazgatóság és vármegye részére, a darabot tilalmi listára helyezve.²⁸

A rendelkezésre álló helytartótanácsi akták azonban bizonyítják, hogy távolról sem csak az 1866-os rendőrségi listán szereplő huszonhat darab került betiltásra, azt semmiképpen sem tekinthetjük teljesnek. Közvetlenül a provizórium meghirdetése előtt például a Budai Népszínházban október végén előadott, Kempelen Győző által írt *Ész, pénz, születés* című darabot tiltották be, mondván, a „népszenvedély ébresztésére” készült az.²⁹ Nincs információnk arról sem, hogy az 1861 tavaszán–nyarán kifogásolt, már említett többi darab műsoron maradhatott volna akár a pest-budai, akár a vidéki színházakon. Nem tiltották be Katona József *Bánk bán*jának előadását, de a Budai Népszínház 1862. január 27-i előadása mégis felháborodást keltett a hatóságok körében, mert a szí-

²⁶ Lásd a *Vegyescímű* rovatot: *Szépirodalmi Figyelő*, 1861. szept. 19.; lásd a *A budai Népszínház* című rovatot: *Hölgyfutár*, 1861. okt. 10.; lásd a *Mi ujság* című rovatot: *Nefelejts*, 1861. okt. 20.

²⁷ Coronini átírata a helytartótanács elnökségéhez, Buda, 1861. szept. 27., körrendelet-fogalmazvány a törvényhatóságok elnökeihez, Buda, 1861. nov. 24. MNL OL D 212 16. kútfő Nr. 15.a.

²⁸ Pukánszky, *A Budai Népszínház története*, 75.

²⁹ Helytartótanácsi levélfogalmazvány Buda polgármesteréhez, Buda, 1861. okt. 28. MNL OL D 212 16. kútfő Nr. 23.a; Mályuszné Császár Edit, *A Budai Népszínház műsora (Adattár)* (Budapest: Színháztudományi és Filmtudományi Intézet / Országos Színház-történeti Múzeum, 1957), 8.

nészek a szöveg több korábban tilosnak minősített helyét is előadták, s Gertrudis királyné meggyilkolása a nyílt színen történt. Kiderült, hogy nem a Nemzeti Színház által használt szövegkönyvet vették alapul, hanem olyan saját szövegkönyvet, amit ugyan már háromszor cenzúráztak (1858-ban Nagyváradon, 1859-ben Kassán, majd 1860-ban Pozsonyban), de egyszer sem elég alaposan. Ezután Worafka kötelezte Molnárt a Nemzeti Színház gyakorlatának szigorú követésére.³⁰

Ha a tiltólistára felkerült vagy anélkül a színpadokról leparancsolt azonosítható darabokat áttekintjük, világosan azonosíthatjuk, hogy mely darabok voltak azok, melyek a „házánkban előfordult forradalmi eseményeket” állították a központba, s a forradalom heroizálása címén politikailag tiltottnak minősültek. A régmúlt évszázadait tárgyaló történelmi drámák a „felséges uralkodó ház iránt tartozó kegyeletet” áshatták alá, amennyiben az önmagát és akaratát a törvényeken és törvényes szokásokon felül állónak tekintő uralkodó és az alkotmányos jogait védő magyar nemesek konfliktusait tárgyalták, s a zsarnok uralkodó (az egyetlenegyetlen Apafit kivéve) minden alkalommal idegen volt. Az *Apafi Mihály* című darabban például ezt hallhatták (volna) a nézők: „[...] ne feledd, hogy a kormánypálca kezében van, az utókor ítéletet mond a fejedelmekre, minden szava, minden tette a Fejedelmeknek milliók üdve vagy átka, azért gondold meg, amit mondasz vagy cselekszel [...]” A török fenyegető külső veszélye természetesen emlékeztetett a szintén idegennek tekintett Habsburg uralomra amellet, hogy egyes drámák (*II. Rákóczi Ferenc fogsága*, *Tell Vilmos*) közvetlenül is megjelenítették a Habsburg-házat. Az idegen uralom ellenesség a legnyíltabban kétségtelenül a *II. Rákóczi Ferenc fogságában* jelent meg: „A Habsburg kormány a mi ellenünk [...] igen, mert törvénytelen, mert nekünk idegen, mert független ország vagyunk. Igen, addig nincs béke köztünk, míg kormányunk Bécsben van s nem Budán.” A forradalom mártírjaira való emlékezéshez sem kellett közvetlenül szólni 1848–1849 forradalmáról, hiszen az ártatlanul és törvénytelenül kivégzettek árnyai akár a 14. századból is emlékeztették a nézőket az 1849 őszi kezdődő hadbírósi megtorlásra, a kivégzettek és bebörtönzöttek tömegeire. Ezek a darabok persze nemcsak a múlt bűneit idézték fel, de a mának szóló üzenetet is hordoztak magukban – az idegen Habsburg-hatalom szuronyai mögött lehet az adott pillanatban erő, de a kitarás a nemzet jogai mellett idővel megtermi a maga gyümölcsét: „Ne félj gyermekem! Az ég igazságos s megáldja fegyverinket, mi győzni fogunk, mert mellettünk harcol az igazság, a jog, a törvény. Ezek ontják vérüket e szent ügyért, s milliók imája kíséri küzdemeinket. Él még a magyarok istene, s nem hagyja elveszni gyermekeit. E nemzet örök életre van teremtve, s ha néha vihar vonul is el felette, megrázkódik attól, mint a nemes cser koronája, de gyökereit nem fogja kitéphetni soha!” (*A honvéd Huszárok*)

³⁰ Pukánszky, *A Budai Népszínház története*, 74–5.

A tiltások másik része az „erkölcsiséget”, illetve a „vallásos hitet” sértő darabokat sújtotta. *A szerelmes pap* című vígjáték leginkább talán a címe miatt kerülhetett betiltásra, mivel a történet csak enyhén egyházellenes, s a színpadi történetben csak említett betéttörténetként esik szó egy papról, akinek a közeledését egyébként a hölgy erényesen visszautasította. *A zarándok vagy szerelmi kaland egy apáca kolostorban* (*Die Mönche. Lustspiel in drei Abtheilungen nach dem französischen von M. Tenelli*) című darab is jóval ártatlanabb, mint ahogy azt a címe sugallja.³¹ Általában véve is az volt jellemző, hogy a betiltott külföldi irodalmi munkák túlnyomó többségét vallás- vagy erkölcsellenesség címén tiltották be.³² Ugyanakkor az egyházak, mindenekelőtt a katolikus egyház tekintélyének védelme politikai tényező volt a bécsi kormányzat számára, hiszen a magyarországi áhított politikai konszolidáció megteremtésében lényeges szerepet szántak a katolikus egyház befolyásának. Nem véletlen, hogy a fiatal Rákóczi jezsuita nevelőinek ábrázolására hivatkozva a *II. Rákóczi Ferenc fogságát* az egyház vezetői is betiltásra javasolták.

A vígjátékok egy másik része (*Kipfelhauser és családja, Frakk és cylinder*) a „kormányt s annak akár polgári, akár katonai rendű közegeit” sérthették azzal, hogy kifigurázták a neoabszolutizmus hivatalnokait, a nemzeti elnyomás szimbólumának számító frakk, cylinder és pantalon divatot, a német szavak használatát a magyar szövegekben. A frakk és az atilla együttes megjelenése és kontrasztja a színpadon szavak nélkül is nemzeti jelképek és jelszavak láncolatát indíthatta el a közönség soraiban ülők fejében, hogy a valcer vagy a csárdás kettősségéről már ne is szóljunk.

A Lincoln életéről szóló darabokkal szemben más kifogások merültek fel, melyeket nehezebben lehet megfeleltetni a kimondott irányelveknek, bár a „politikai napi eseményekre vonatkozó vélemények és irányzatok iránt türelmetlenséget gerjeszt” megfogalmazás szélesre nyitotta a lehetséges hatósági ellenvetések spektrumát. Josef Lang darabját (*Abraham Lincoln*) eredetileg 1865 nyarán Bécsben a Theater an der Wien kívánta volna színpadra állítani, de a rendőrmisztérium nem engedélyezte, mondván, élő személyek szerepeltetése színdarabban nem kívánatos, másrészt Lincoln megölése olyan világrengető esemény, ami még nem a történelem, hanem a jelen része, ráadásul a darab a korábbi elnököt, Jefferson Davist cinkossággal vádolta, miközben akkoriban a gyilkosság körüli vizsgálat még nem zárult le. Néhány hónap múlva már a pozsonyi színházigazgató folyamodott helytartótanácsi engedélyért – sikertelenül, mert Sennyey Pál báró tárnokmester, akinek a vezetése alá került a helytartótanács a provizorikus viszonyok megszün-

³¹ [Tenelli] Tenelli: „A zarándok. Vagy szerelmi kaland egy apáca kolostorban. [Címváltozat: A szerzetesek, vagy szerelmi kaland egy apácázárdában] Francia vígjáték 3 felv. D'Ennery után fordította Vezéri Ödön.” OSZK Színháztörténeti Tár MM 4841.

³² Deák, *Suttogások és hallgatások*, 209.

tetése után, úgy vélte, „politikai gyilkossági merénylet”, majd az egyik szereplő agyonlövetésének látványa „a színházi közönségnek kevésbé képzett osztályára politikai tekintetben igen kártékony befolyást gyakorolhatna”. Mailáth György kancellár azonban a rendőrnisztériummal való konzultáció után vidéken engedélyezte a darab előadását, s azután az év végén a rendőrnisztérium is feloldotta a tilalmat.³³

A provizorium kormányzata azt a politikai feladatot kapta az uralkodótól, hogy 1861 nemzeti lelkesültsége, az 1848. áprilisi törvények helyreállításának követelése mellett elszánt kitarítás platformjáról a közvéleményt a közjogi és politikai kompromisszumok felé vezesse. A kultúra nyilvános tereiről igyekeztek tehát minden ezzel ellentétes irányba ható elemet a hatósági tiltás és korlátozás eszközével száműzni. Ez érvényesült a színházak tekintetében is, melyeket – mivel azok a városi társadalom viszonylag széles körét érték – különösen szigorúan szemmel tartani rendelték. A magyar közönség ezzel szemben saját történeti és politikai értékei szócsövének és letéteményesének tekintette a színházat – a politizálás legitim intézményei kényszerű újra szünetelése közepette politikai elvek, értékek és identitások kulturális reprezentációjának.

³³ Mecsey átirata Mailáthhoz, Bécs, 1865. jún. 25. MN OL D 185 1865:1032; Mailáth levélfogalmazványa Sennyeyhez, Bécs, 1865. okt. 19. Uo., 1865:1230; Sennyey jelentése Mailáthhoz, Buda, 1865. okt. 11. Uo., 1865:1256; Mailáth levélfogalmazványa Sennyeyhez, Bécs, 1865. okt. 31. Uo., 1865:1401; Mailáth levélfogalmazványa Sennyeyhez, Bécs, 1865. dec. 22. Uo., 1865:1726.